

Sygn. akt II CK 428/05

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 3 marca 2006 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Irena Gromska-Szuster (przewodniczący)

SSN Krzysztof Pietrzykowski

SSA Krzysztof Strzelczyk (sprawozdawca)

Protokolant Anna Banasiuk

w sprawie z powództwa B. P. i M. P.

przeciwko M. P., B. P. i Towarzystwu [...]

o ustalenie,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 3 marca 2006 r.,

kasacji pozwanych od wyroku Sądu Apelacyjnego w [...]

z dnia 17 listopada 2004 r.,

uchyla zaskarżony wyrok w części uwzględniającej powództwo oraz orzekającej o kosztach postępowania (pkt I ppkt 1,3,4,5, pkt III, IV i V) i w tym zakresie przekazuje sprawę do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu pozostawiając temu sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

Powodowie w pozwie skierowanym przeciwko M. P. i B. P. wnieśli o stwierdzenie nieważności zawartej przez nich umowy darowizny ½ udziału w wieczystym użytkowaniu działki o powierzchni 489 m² położonej w S. przy ul. W., zawartej w dniu 10 września 1986 roku oraz o ustalenie nieważności umowy notarialnej z dnia 23 lutego 1987 roku zmieniającej treść umowy darowizny.

W uzasadnieniu powództwa powodowie wskazali, że ich zamiarem nie było dokonanie darowizny, lecz uzyskanie w zamian za przekazanie części nieruchomości ekwiwalentu tj. robocizny przy budowie części ich domu.

W toku postępowania powodowie rozszerzyli powództwo i wnieśli o stwierdzenie nieważności dokonanej w dniu 19 lutego 1993 roku darowizny udziału w użytkowaniu wieczystym gruntu, nabytego w wyniku wcześniej opisanych umów.

Na wniosek powodów Sąd Okręgowy w S. wezwał do udziału w sprawie w charakterze strony pozwanej Towarzystwo [...].

Wszyscy pozwani wnosili o oddalenie powództwa.

Wyrokiem z dnia 30 grudnia 2003 roku Sąd Okręgowy w S. oddalił w całości powództwo.

Według ustaleń tego Sądu powodowie byli użytkownikami wieczystymi nieruchomości położonej w S. przy ul. W.

Jako sympatycy nieformalnie działających Świadców Jehowy, uczestniczyli w ich spotkaniach a po pewnym czasie zaoferowali darowiznę udziału w przysługującym im prawie użytkowania wieczystego. Prowadząc z członkami Zboru rozmowy na temat budowy ich domu, wyrazili jednocześnie chęć przyczynienia się do wybudowania tak zwanej sali królestwa dla członków społeczności wyznaniowej.

Powodowie zawarli w dniu 10 września 1986 roku z członkami Zboru M. P. i B. P. umowę darowizny udziału w ½ części nieruchomości przy ul. W., na której była rozpoczęta budowa domu jednorodzinnego.

Podczas spotkania stron umowy, dwa tygodnie przed jej podpisaniem, powód nie rozmawiał z obdarowanymi na temat warunków, na jakich ma zostać

zawarta umowa darowizny. Pozwani małżonkowie P. byli informowani przez członków Zboru, że powodowie chcą dokonać darowizny na cele religijne. Pozwani mieli przyjąć darowiznę i wybudować sobie mieszkanie na piętrze budynku, w części działki przeznaczonej na cele religijne.

23 lutego 1987 r. została zawarta pomiędzy powodami, Skarbem Państwa oraz małżonkami P. notarialna umowa nazwana jako „zmiana treści warunków umowy”, która zmieniła wcześniejszą umowę darowizny w ten sposób, że została nią objęta dodatkowo działka oznaczona numerem ewidencyjnym [...] o powierzchni 109 m².

W dniu 12 grudnia 1987 roku zostało zawarte porozumienie na mocy którego powodowie w zamian za zbycie ½ powierzchni działki budowlanej przy ul. W. przyjęli od przedstawicieli Towarzystwa [...] rekompensatę w robociźnie przy wznoszeniu zabudowy części wskazanej nieruchomości.

Przed rokiem 1989 grupa wyznaniowa Świadków Jehowy działała w Polsce nieformalnie. Od maja 1989 r. pozwane Towarzystwo [...] jest zarejestrowanym związkiem wyznaniowym.

28 października 1990 roku B. P. i M. P. zawarli umowę użyczenia udziału w części nieruchomości położonej przy ul. W. 1a składającej się z dwóch działek - z działającym już formalnie Towarzystwem [...] Związkiem Wyznaniowym Świadków Jehowy w Polsce reprezentowanym przez Zarząd. Nieruchomość powyższa została przekazana w bezpłatne użytkowanie na zaspokajanie potrzeb religijnych społeczności wyznaniowej Świadków Jehowy.

Powodowie 14 czerwca 1991 roku wyrazili wolę użyczenia Towarzystwu [...] na minimum 30 lat, bądź przepisania notarialnie na użytkowanie trwałe wyszczególnionych w oświadczeniu wybudowanych ale nie ukończonych części budynku, nie licząc przy tym na żadną rekompensatę, lecz stwierdzając że jeśli zostanie taka zaoferowana, to z wdzięcznością ją przyjmą.

M. P. i B. P. zawarli 18 lutego 1993 roku z M. M. działającym w imieniu Towarzystwa [...] umowę darowizny udziału w ½ części nieruchomości przy ul. W. składającej się z dwóch działek o nr [...]. Na nieruchomości tej znajdował się dom

mieszkalny w stanie surowym. Budynek Towarzystwa na powyższej nieruchomości został w całości wybudowany, zaś dom powodów nie został wykończony.

Sąd Okręgowy uznał, że umowa darowizny z 10 września 1986 roku zawarta między powodami a pozwanymi małżonkami P. nie była umową pozorną. Byłoby tak, gdyby strony nie miały zamiaru wywołać skutków prawnych przewidzianych w umowie. Strony umowy przed jej zawarciem kontaktowały się tylko raz i nie omawiały żadnych kwestii związanych z umową. W ocenie Sądu strony nie ustaliły, że darowizna ma być w istocie sprzedażą lub też, że jest to darowizna na rzecz innego podmiotu – nieformalnie działającego związku wyznaniowego. Powodowie po zawarciu umowy przyjmowali od członków wspólnoty pomoc, a później z powodu braku środków finansowych zaczęli wysuwać do członków wspólnoty, a nie obdarowanych, coraz większe żądania. Członkowie wspólnoty wyznaniowej, którzy byli zaangażowani w budowę sali królestwa chcieli pomóc powodom w budowie ich domu. Sąd ten podkreślił, iż stanowisko powodów nie jest konsekwentne gdyż w innej sprawie przed Sądem Okręgowym w S. sygn. akt I C .../00 wnosili o nakazanie pozwanemu Towarzystwu wykonanie umów przez wybudowanie do 52 % całej inwestycji. Z drugiej strony Sąd wskazał na treść oświadczenia powodów z 14.06.1991 roku, z którego wynika, że nie liczą na żadną rekompensatę.

Wyrokiem z dnia 17 listopada 2004 roku Sąd Apelacyjny na skutek apelacji powodów zmienił wyrok Sądu Okręgowego w ten sposób, że ustalił, iż umowa darowizny z 10 września 1986 roku zawarta między powodami a pozwanymi M. P. i B. P. jest nieważna, w pozostałej części powództwo i apelację oddalił.

Sąd Apelacyjny uznał za pozorną umowę z 10 września 1986 r. Zdaniem Sądu z materiału dowodowego wynikało, że małżonkowie P. byli jedynie „figurantami”, którzy fikcyjnie przyjęli pozycję prawną strony obdarowanej, zaś powodowie działali z zamiarem wywołania skutków prawnych tej umowy bezpośrednio w sferze prawnej osoby zastąpionej (tj. pozwanego Towarzystwa). Powodowie i wszyscy pozwani w ocenie tego Sądu działali w porozumieniu.

Sąd Apelacyjny odmówił uwzględnienia powództwa co do umowy z dnia 23 lutego 1987 r. ze względu na udział Skarbu Państwa, który nie uczestniczył w żadnym porozumieniu co do pozorności.

Brak było także podstaw w ocenie Sądu do ustalenia nieważności umowy darowizny zawartej 28 października 1990 roku między pozwanymi małżonkami P. a pozwanym Towarzystwem. Pozwani małżonkowie P. wskutek ustalenia nieważności umowy darowizny z dnia 10.09.1986 roku nie stali się właścicielami części nieruchomości a zatem zgodnie z zasadą *nemo plus iuris in alium transfere potest quam ipse habet* nie mogli przenieść jej własności na pozwane Towarzystwo. Zatem umowa ta, zdaniem Sądu Apelacyjnego, nie jest nieważna ale całkowicie bezskuteczna. Zgodnie zaś z art. 321 k.p.c. Sąd nie może wyrokować, co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem pozwu.

W kasacji jaką wnieśli wszyscy pozwani zarzucili naruszenie prawa materialnego:

- przez niewłaściwe zastosowanie art. 83 § 1 zd. 1 k.c., mimo że Sąd Apelacyjny ustalił, iż strony umowy darowizny z 10.09.1986 roku nie zawarły porozumienia, że umowa ta nie wywoła skutków prawnych.

- niewłaściwe zastosowanie tj. niezastosowanie w sprawie art. 9 ust. 1 i 2 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4.11.1950 r. i bezzasadne zastosowanie cywilno-prawnej sankcji nieważności przewidzianej w art. 83 § 1 zd. 1 k.c., przez co Sąd Apelacyjny odmówił osobom fizycznym prawa do nabywania mienia przeznaczonego na potrzeby społeczności wyznaniowej nie posiadającej reprezentującej jej osoby prawnej, chociaż realizacja prawa do wolności religii obejmuje m. in. nabywanie mienia, które będzie służyć społeczności jako miejsce spotkań religijnych i uprawnienie to nie jest uzależnione od posiadania przez społeczność wyznaniową osobowości prawnej.

Naruszenie prawa procesowego art. 328 § 2 k.p.c. w zw. z art. 391 § 1 k.p.c. polegało zdaniem skarżących na ustaleniu w uzasadnieniu wyroku dwóch wykluczających się wzajemnie faktów: że osoba prawna przy zawieraniu umowy darowizny z 10.09.1986 r. zawarła porozumienie ze stronami tej umowy, że umowa ta wyrze skutek prawny bezpośrednio w sferze prawnej pozwanej osoby prawnej oraz że pozwana osoba prawna powstała dopiero w 1989 roku.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Z uwagi na to, że zaskarżony wyrok został wydany przed 6.02.2005 r. do złożenia i rozpoznania kasacji mają zastosowanie przepisy kodeksu postępowania cywilnego w brzmieniu obowiązującym przed tą datą (art. 3 i 6 ustawy z dnia 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy - Kodeks postępowania cywilnego ... Dz. U. z 2005 r., Nr 13, poz. 98).

Kasacja została oparta na obu podstawach wymienionych w art. 393¹ k.p.c.

W takiej sytuacji, jak słusznie podkreśla się w judykaturze (por. m.in. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 kwietnia 2005 r. II CK 495/04 nie publ., z dnia 15 kwietnia 2004 r. IV CK 274/03 nie publ., z dnia 23 marca 1997 r. II CKN 60/97 OSNC 1997/9/28), w pierwszej kolejności wymaga rozważenia zarzut dotyczący faktycznej podstawy wyrokowania, albowiem dopiero wtedy, gdy okaże się on nieuzasadniony, można będzie ocenić zasadność naruszenia prawa materialnego.

W doktrynie i orzecznictwie dominuje pogląd, który podziela Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym niniejszą kasację, że naruszenie art. 328 § 2 k.p.c. może stanowić zarzut uzasadniający podstawę kasacji opartą na naruszeniu prawa procesowego (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 stycznia 2004 r. II CK 342/02 – lex 157278). Minimalne wymagania jakie stawia się w art. 328 § 2 k.p.c. w zakresie wyjaśnienia podstawy faktycznej wyroku polegają na wskazaniu ustalonych faktów oraz dowodów, na których oparł się sąd i jednocześnie na wskazaniu przyczyn, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej. Zakres zastosowania art. 328 § 2 k.p.c. – trafnie związanego w kasacji z art. 391 § 1 k.p.c. – w postępowaniu przed Sądem drugiej instancji, zależy od treści wydanego orzeczenia. W przypadku, gdy Sąd odwoławczy dokonuje odmiennych ustaleń w stosunku do tych, na których oparł się Sąd pierwszej instancji, powinien tę zmianę uzasadnić w taki sposób aby możliwa była ocena, czy zmiana ta była usprawiedliwiona. Spełnienie powyższych wymagań jest szczególnie istotne w procesie zmierzającym do wykazania bezwzględnej nieważności czynności prawnej z uwagi na jej pozornosc. Zważyć bowiem należy, że pozornosc umowy jest okolicznoscia faktyczna i podlega kontroli w zakresie zachowania reguł ustalania i uzasadniania podstawy faktycznej wyroku (tak Sąd

Najwyższy w wyroku z dnia 27 lipca 2000 r. IV CK 91/00 nie publ., z dnia 23 stycznia 1997 r. I CKN 51/96 OSNC 1997/6-7/79).

Tymczasem Sąd Apelacyjny przyjmując pozorność umowy z dnia 10 września 1986 r. od strony podmiotowej i przypisując działanie w porozumieniu wszystkich stron procesu, w tym pozwanego Towarzystwa [...], pominął dotychczasowe ustalenia -cytowane zresztą w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku – wskazujące, że aż do maja 1989 r. ta społeczność wyznaniowa nie posiadała osobowości prawnej a zatem nie mogła być podmiotem praw i obowiązków cywilnoprawnych. Dokonana przez Sąd Apelacyjny kwalifikacja umowy zawartej między osobą podstawioną a osobą trzecią jako umowy pozornej zakładała wielostronne relacje pomiędzy trzema podmiotami prawa, co więcej, pozorne porozumienie miało zmierzać do realizacji skutków umowy, nie w sferze prawa występujących oficjalnie małżonków P. ale w sferze prawa pozwanego Towarzystwa. Przyjęcie tej konstrukcji, z jednej strony zakładającej rzeczywistą wolę przysporzenia po stronie Towarzystwa, z drugiej zaś, brak odniesienia się do dotychczasowych ustaleń co do uzyskania osobowości prawnej przez tego pozwanego, pozwala uznać za usprawiedliwioną podstawę kasacji opartą na naruszeniu art. 328 § 2 k.p.c. w związku z art. 391 § 1 k.p.c.. Nie można bowiem zakładać pozorności umowy w tym sensie, że rzeczywistą wolą stron było przeniesienie na inny podmiot prawa użytkowania wieczystego gruntu, skoro ten inny podmiot pozbawiony był zdolności prawnej.

Jak wspomniano wyżej pozorność umowy jest okolicznością faktyczną. Do jej przyjęcia niezbędne jest ustalenie, że obie strony umowy złożyły oświadczenia woli mając pełną, zgodną świadomość braku zamiaru wywołania jakichkolwiek skutków prawnych albo, że zgodnym, z góry powziętym zamiarem stron było dokonanie czynności pozornej w celu ukrycia innej zamierzonej czynności. Tylko pozytywne ustalenia faktyczne w tym zakresie uprawniają do przyjęcia sankcji bezwzględnej nieważności umowy. W ten wyłącznie sposób można odnieść się do zarzutu kasacji, związanego z treścią art. 83 § 1zd.1 k.c., zgłoszonego w ramach naruszenia prawa materialnego.

Jakkolwiek co do zasady przedwczesny jest także zarzut dotyczący naruszenia art. 9 ust. 1 i 2 Konwencji o ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 (Dz. U. z 1993 r., Nr 61, poz. 284) przez jego niezastosowanie, to jednak podkreślić należy, że spór toczy się na gruncie prawa prywatnego. Cywilnoprawną sankcją stwierdzenia pozorności oświadczenia woli przewidzianą w art. 83 § 1 zd. 1 k.c. jest bezwzględna nieważność czynności prawnej a ma ona zastosowanie do wszystkich oświadczeń woli niezależnie od tego, od kogo pochodzą. Dlatego zastosowanie tej sankcji na żądanie strony w oddzielnym procesie, jak również obowiązek wzięcia pod uwagę przez sąd bezwzględnej nieważności czynności prawnej w każdej sprawie, w której mają znaczenie skutki tej czynności, nie może być samo w sobie uznane za naruszenie prawa do wolności wyznania, o którym mowa w art. 9 ust. 1 i 2 Konwencji.

Z tych względów Sąd Najwyższy na podstawie art. 393¹³ § 1 k.p.c. uchylił zaskarżony w części uwzględniającej powództwo i rozstrzygającej o kosztach postępowania i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu właściwemu do rozpoznania [...].